

Ermeni Kaynaklarında Sultan Melikşah İmajı ve Türk Hâkimiyet Telakkisi

The Image of Sultan Melikşah and the Turkish Sovereignty Concept in the Armenian Sources

Serkan ÖZER*

Öz

Anadolu'nun fethi ve İslamlaştırılması sürecinde Türk akınlarının en yakın tanıkları ve Türklerin ilk muhatapları olan Ermenilerin tarihî kaynaklarında Selçuklular özelinde gayet olumsuz bir Türk/Müslüman imajıyla karşılaşmaktayız. Uzun bir süreçte oluşan literatürde şahsî, kavmî ve dinî manada saldırı, hakaret ve iftira dolu bir içerik bulunmakta; Selçuklu Devleti'nin azamet devrini ifade eden Melikşah'a kadarki süreçte yaşanan olaylar ve olayların failleri olan sultanlar çok kötü resmedilmektedir. Bu zaman dilimi, devletin kuruluş ve yükseliş dönemini ifade ettiği için fetih yönündeki en yoğun çatışmalar bu evrede vuku bulmuş ve bu da kaynaklara yansıyan Tuğrul Bey ve Alp Arslan imajını menfi yönde etkilemiştir. Ancak Alp Arslan'ın şehadetiyle birlikte Ermeni kaynaklarının dili olumlu yönde değişmekte; ideal bir devlet adamı, müşfik bir baba ve merhametli bir hâmi rolüyle Melikşah karşımıza çıkmaktadır. Yazarların bu tavır değişikliği, mezkûr sultanlar ile Melikşah dönemi arasındaki yapısal farktan kaynaklanmaktadır. Nitekim fetih hareketlerinin en yoğun yaşandığı çalkantılı dönemin anlatım dili ile babası Alp Arslan'dan güçlü bir devlet devralan Melikşah döneminin tüm tebaaya yansıyan müreffeh ortamındaki dil arasında büyük farklılıkların bulunması anlaşılabilir bir durumdur. Melikşah'a dair kayıtlardaki Türk Hâkimiyet Telakkisi ile Baba Figürü ise özellikle dikkat çekmektedir. Bu noktalardan hareketle çalışma, Ermeni yazarların kayıtlarındaki Sultan Melikşah imajını İslam kaynaklarıyla karşılaştırarak açıklamayı hedeflemektedir.

Anahtar Kelimeler: Tuğrul Bey, Alp Arslan, Melikşah, Ermeni Tarih Yazıcılığı, Türk Hâkimiyet Telakkisi.

Abstract

In the historical sources of the Armenians, who were the closest witnesses of the Turkish incursions and the first interlocutors of the Turks, in the process of the conquest and Islamization of Anatolia, we encounter a very negative Turkish/Muslim image, particularly on Seljuks. In the literature, which has been formed in a long period, there is content full of attacks, insults, and slanders in a personal, national and religious sense; the events and the sultans, who were the perpetrators of the events are portrayed very badly, until Melikşah who represent of the great age of the Seljuk state. Since this time period represents the establishment and rise of the state,

Makale Geliş Tarihi: 20.02.2022. Makale Kabul Tarihi: 20.11.2023.

Araştırma Makalesi / Künye: ÖZER, Serkan, "Ermeni Kaynaklarında Sultan Melikşah İmajı ve Türk Hâkimiyet Telakkisi", Gazi Akademik Bakış Dergisi (GABD), Sayı: 33, Cilt: 17, Aralık 2023, s. 273-293.

* Dr. Öğr. Üyesi, Erzurum Teknik Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Öğretim Üyesi, E-mail: serkan.oz@erzurum.edu.tr, ORCID ID: 0000-0003-4079-9454.

Gaz

Akademik
Bakış
273
Cilt 17
Sayı 33
Kış 2023

the most intense conflicts in the direction of conquest occurred in this phase, and this situation negatively affected the image of Tuğrul Bey, and Alp Arslan reflected in the sources. However, with the martyrdom of Alp Arslan, the language of Armenian sources changes positively; Melikşah appears as an ideal statesman, a benevolent father, and a merciful protector. This change of attitude of the writers is due to the structural difference between the aforementioned sultans and the Melikşah period. It is understandable that there are significant differences in the language of expression between the turbulent period when the conquest movements were most intense and the prosperous environment that spread all over the subjects of the Melikşah period, which inherited a strong state from his father, Alp Arslan. The Turkish Sovereignty Concept and the Father Figure in the records about Melikşah draw attention especially. From this point of view, the study aims to explain the image of Sultan Melikşah in the Armenian writer's records by comparing them with Islamic sources.

Key Words: Tuğrul Bey, Alp Arslan, Melikşah, Armenian Historiography, The Turkish Sovereignty Concept.

Giriş

Ermeni yazarların Türk ve Müslümanlar hakkındaki menfi kayıtları, Hz. Muhammed ve İslâm'ın ortaya çıkışıyla başlamaktadır. İlk örneklerine Bizanslı tarih yazarı ve din adamı Theophanes¹ ile Emevîler döneminde yaşamış olan Yuhannâ ed-Dîmeşki'nin² eserlerinde rastlanan ve Ermeni yazarlarca da tekrarlanan Hz. Muhammed ve İslâm hakkındaki kara propaganda, tarihi süreçte geliştirilerek günümüze kadar ulaştırılmış; başka bir deyişle Hz. Muhammed ve tebliğ ettiği din, Ermeni tarih yazımında da nefretle yerini almıştır. Örneğin konuyu Türklerin İslâm'a girişi ve faaliyetleri ile birleştiren Ermeni tarih yazarı Vahram, İslâm'ın doğuş ve yükselişini *her yeri etkisi altına alan bir ateşe* benzetmekte; İslâm'ın kılıçla yükseldiğini, birçok ülkeye boyun eğdirdiğini ve Hz. Muhammed'in haleflerinin de kılıçla hâkimiyetlerini (zulmetlerini) devam ettirdiklerini kaydetmektedir. Türklerin İslamiyet'e dâhil olmalarını ise *daha felaketli bir olay* olarak tasvir eden yazar, Türk fetihlerine ve hâkimiyetine bakış açısını referans noktasıyla birlikte gözler önüne sermektedir. Keza Juansher de eserinde, Hz. Muhammed ve İslâm hakkında aynı olumsuz yargılara yer vermektedir.³ Buna karşılık gerek Arap gerekse Türk hâkimiyetine duyulan nefret konusunda Ermeni yazarların pek de insaflı davranmadıkları fark edilmektedir. Zira önce Ermenilerin Bizans-Sâsânî mücadelesinin ortasında kaldıkları dönemi, Bizans'ın ilhak politikası çerçevesinde uyguladığı dinî, siyasî, iktisadî baskıyı ve tehciri; sonra da bunların hayatına Müslüman Arap ve Türklerin olumlu etkilerini hatırlamak

giriş

- 1 *The Chronicle of Theophanes Confessor: Byzantine and Near Eastern History, AD 284-813*, (trans: Cyril Mango and Roger Scott), Oxford University Press, New York 1997, s. 464-465.
- 2 Bkz. İsmail Taşpınar, "Doğu'nun Son Kilise Babası Yuhanna ed-Dîmeşki (649-749) ve İslâm", *M. Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt: 2, Sayı: 21, 2001, s. 23-54.
- 3 *Vahram's Chronicle of the Armenian Kingdom in Cilicia during the Time of the Crusades*, (trans: Charles Fried. Neumann), London 1831, s. 25-26; *Juansher's Concise History of the Georgians*, (trans: Robert Bedrosian), New York 1991, s. 94; Değerlendirmeler için bkz. Mehmet Çoğ, "Ortaçağ Ermeni Literatüründe Hz. Muhammed Algısı", *Tarih Okulu Dergisi (TOD)*, Sayı: 26, Haziran 2016, s. 1-14.

gerekir.⁴ Konumuzu teşkil eden Melikşah dönemi, bunun en bariz kanıtıdır ve Ermeni yazarların da inkâr edemeyerek övgüyle bahsettikleri Selçuklu sultanı, türlü alanlarda gösterdiği iyi niyet ile adeta Ermenilerin kalplerine dokunmuştur.

Sultan Melikşah öncesinde Türklere ve Selçuklu sultanlarına karşı nefret ifadelerine çokça yer veren Ermeni yazarlar, Melikşah'tan sitayişle bahsetmeye başlarlar. Bu olumlu Melikşah imajı, önceki Selçuklu sultanları ve dönemleriyle doğrudan ilgilidir. Nitekim Melikşah ile seleflerini karşılaştırmak suretiyle anlatımlarına yön tayin eden Ermeni yazarların bu tavrı, onların Alp Arslan kadar zarar görmedikleri herhangi bir sultan veya devlet adamını da daha yumuşak ifadelerle kayda geçirmelerini açıklamaktadır. Bu yönüyle kaynaklardaki Alp Arslan ve Melikşah anlatımları büyük bir tezat oluşturmaktadır. Örneğin Alp Arslan'ın *bütün memleketi kana boyadığını* zikreden Müverrih Vardan, tahtın yeni sahibinin *fazl ve sulhperver*⁵; *Ermenilere karşı merhametli ve iyi düşünen* biri olduğunu kaydetmektedir.⁶ Aynı şekilde Vardan Arewelts'i de Tuğrul Bey'in yerine geçen Alp Arslan'ın tüm dünyayı kanla doldurduğunu ifade ederken; Melikşah için *iyi ve barışsever* ifadelerini kullanmıştır.⁷ Sultan Alp Arslan'ın Ani'yi fethi ise Ermeni tarih yazımında üslubun en sertleştiği olaylardandır⁸ ve yazarların tamamı, yaşanan olayın hissiyatıyla abartı unsurunda aşırıya kaçtıklarından gerek sayısal verilerde gerekse sultanın faaliyetlerinde gerçekliğin dışına çıkmaktadırlar.⁹ Dolayısıyla *canavar, kibirli, kâfir* gibi yakıştırmalarda bulunulan Alp Ars-

4 Müverrih Vardan, "Türk Fütihat Tarihi (889-1269)", (çev. Hrant D. Andreasyan), *Tarih Semineri Dergisi*, Sayı: 1-2, İstanbul 1937, s. 162, 165, 177-179, Urfalı Mateos, *Urfalı Mateos Vakayinamesi (952-1136) ve Papaz Grigor'un Zeyli (1136-1162)*, (çev. Hrant D. Andreasyan), TTK, Ankara 2000, s. 98-99, 112-113; Süryanî Mihail, *Süryanî Patrik Mihail'in Vakayinamesi (1042-1195)*, (çev. Hrant D. Andreasyan), TTK'da Yayınlanmamış Nüsha 1944, s. 23; Gülay Ögün Bezer, "Bizans İmparatorluğunun Doğu Siyaseti ve Türk Fethinin Etkilerine Dair Bir Değerlendirme", *Prof. Dr. Abdülkerim Özaydın'a Armağan*, (ed. Ebru Altan, Muharrem Kesik, Murat Öztürk), Bilge Kültür Sanat, İstanbul 2020, s. 173-184; Bizans'ın Ermenilere uyguladığı baskı, tehcir ve Müslümanların hoşgörülü yaklaşımı konusunda ayrıca bkz. Serkan Özer, "Artze (Karz) Savaşı ve Ermeni-Bizans İmparatorluğu İlişkileri", *Osmanlı Hâkimiyetinin 500. ve Kurtuluşun 100. Yılında Uluslararası Erzurum Sempozyumu*, Erzurum 2018, s. 964-966; Arslan Durdu, "Sultan Melikşah'ın Cihan Hâkimiyeti Telâkkisi Doğrultusunda Ermenilere Karşı Tutumu", *OAD*, Cilt: 6, Sayı: 1, 2023, s. 29-30.

5 Müverrih Vardan, a.g.e., s. 171.

6 Müverrih Vardan, a.g.e., s. 180.

7 *Vardan Arewelts'i's Compilation of History*, (trans: Robert Bedrosian), New Jersey 2007, s. 3; (Kaynakçada belirtilen internet adresindeki dokümanın sayfa numaraları esas alınmıştır.)

8 İbrahim Tellioglu'nun değerlendirmesine göre Çağrı Bey'in Doğu Anadolu Seferi sonrasında dinî taassubunun etkisinde bir yazım geliştirerek Türklere ilgili olumsuz ifadeler kullanan Urfalı Mateos, kendisinden sonraki yazarları da etkilemiş ve *Ermeni kaynaklarındaki Türk imgesinin oluşmasına* büyük katkıda bulunmuştur. İbrahim Tellioglu, *Orta Çağ'da Türkler Ermeniler Gürcüler*, Bilge Kültür Sanat, İstanbul 2019, s. 22.

9 Urfalı Mateos, a.g.e., s. 118-122; Vardan Arewelts'i, a.g.e., s. 4; Juansher, a.g.e., s. 104-105; *Kirakos Gandzakets'i's History of the Armenians*, (trans: Robert Bedrosian), New York 1986, s. 83-84; İbrahim Tellioglu, a.g.e., s. 77-78; Değerlendirmeler için ayrıca bkz. Ali Sevim, *Genel Çizgileriyle Selçuklu-Ermeni İlişkileri*, TTK, Ankara 1983, s. 14-18.

görsel

Akademik
Bakış

275

Cilt 17

Sayı 33

Kış 2023

lan'ın ölümü, Ermeni tarih yazımında son derece sevinçli bir olay olarak karşılığını bulmaktadır.¹⁰

Bol ihsanları nedeniyle Melikşah'ı seven Ermeniler, Tuğrul Bey ve Alp Arslan'dan nefret etmek hususunda da kendilerince belli argümanlara sahiptiler. Ancak Ermeni yazarların nefret söylemlerinden mezkûr Selçuklu sultanları kadar Bizans da nasibini almış; fetih hareketleri ve yaşanan çatışmalar sebebiyle Ermenilerin ağır eleştirilerine maruz kalmıştır. Nitekim Ermeni tarihçilerin nazarında Bizans, topraklarını ilhak ettiği halde onları koruyamayan, başlarına iyi ve muktedir idareciler atamayan, en başından beri dinî, siyasi, iktisadî baskı uygulayan, kısacası Türkler karşısında Ermenileri çaresiz/korunmasız bırakarak Türklerin başarısına çanak tutan bir devlet konumundadır.¹¹ Dolayısıyla Tuğrul Bey ve Alp Arslan döneminin hızlı fetih hareketleri sona erdiğinde sahneye çıkan Melikşah, Ermenilerin nazarında önceki dönemin acılarını unutturarak Bizans'ın tüm eksikliklerini gideren bir *baba* figürüne bürünmüştür. Başka bir ifadeyle Melikşah'ı baba olarak nitelendiren Ermenilerin Türklere sempati duymaya başlamaları, Bizans zulmü ile Türklerin adaletini mukayese etmelerinden kaynaklanmaktadır.¹²

Genel bir ifadeyle Tuğrul Bey ve Alp Arslan dönemleri, Ermeni yazarların kayıtlarına fetihler ve yaşanan acılar üzerinden yansımıştır. Öyle ki bu dönemde çok önemli başarılar elde edilmiş; Pasinler Savaşı, Ani'nin fethi ve Malazgirt gibi zaferlerle ortaya çıkan tablo, tarih yazımındaki üslubu belirlemiştir.¹³ Türkler karşısında varlık gösteremeyerek yer değiştirmek durumunda kalan Ermenilerin, tebaası olmaktan hiç hoşlanmadıkları Bizans'ın insafına bırakılması da fail olarak Türkleri nefret söylemlerinin hedefi haline getirmiştir.¹⁴ Ancak durumun sadece Ermenileri değil Bizans'ı da aynı derecede etkilediğini dile getiren Çamiçyan, sultanın Ermeni ve Rumları mülksüzleştirdiğini; kalıcı Türk fetihlerinin sadece Ermenilerin değil aynı zamanda Bizans'ın da hükmünü yok mesabesine indirdiğini ifade etmiştir.¹⁵

Ermeni Kaynaklarında Sultan Melikşah İmajı

Ermeni kaynaklarında genel olarak Hıristiyanlara karşı merhametli ve iyi niyetli tutumuyla zikredilen Sultan Melikşah'ın hâkimiyeti süresince Allah'ın yardımına nail olduğu, Ermeni topraklarına huzur ve asayiş getirdiği kay-

10 Vardan Arewelts'i, a.g.e., s. 4; Kirakos Gandzakets'i, a.g.e., s. 96; Değerlendirmeler için bkz. Muharrem Kesik, "Sultan Alp Arslan Nasıl Öldürüldü?", *USAD*, Sayı: 5, 2016, s. 95-115.

11 Urfalı Mateos, a.g.e., s. 56, 111-112; Değerlendirmeler için bkz. İbrahim Tellioglu, a.g.e., s. 79; Serkan Özer, a.g.m., s. 956-974.

12 Ahmet Ocak, *Selçukluların Dini Siyaseti (1040-1092)*, Tarih ve Tabiat Vakfı Yayınları, İstanbul 2002, s. 299-300.

13 Vardan Arewelts'i, a.g.e., s. 3-4; Kirakos Gandzakets'i, a.g.e., s. 96.

14 Vahram, a.g.e., s. 26; *Het'um the Historian's History of the Tartars*, (trans: Robert Bedrosian), New Jersey 2004, s. 22. (Kaynakçada belirtilen internet adresindeki dokümanın sayfa numaraları esas alınmıştır.)

15 Father Michael Chamich, *History of Armenia*, vol: II, (trans: Johannes Avdall), Bishop's College Press 1827, s. 167.

dedilmektedir.¹⁶ Bu üslup, sadece Ermenilere karşı hoşgörü ve merhamet sahibi Melikşah'ı değil, onun Hıristiyanlara karşı aynı hoşgörü politikasını uygulayan vali, komutan ve yöneticilerini de kapsamaktadır. Örneğin Ukaylı emîri Şerefüddeve Müslim b. Kureyş'in Hıristiyanları korumak için çoğu kez kendi millettaşlarını cezalandırmaktan çekinmediği takdirle kaydedilmiştir;¹⁷ Hıristiyan topraklarını imar eden Haleb valisi Aksungur da övgü dolu satırların muhatabı olmuştur.¹⁸ Buna karşılık Antakya valisi Yağısıyan, *köpek tabiath ve müfsid* gibi nefret ifadeleriyle Ermeni tarih yazımında yerini almıştır.¹⁹ Bu iki farklı üslup, Ermeni yazarların fayda-zarar hesaplarını ve başta Melikşah olmak üzere Türklerin yaklaşımına göre bir yazım geliştirdiklerini göstermektedir. Bu bağlamda birçok tarihî kaynak, huzuruna çıkan Hıristiyanları memnun eden veya onların taleplerini fazlasıyla karşılayan Melikşah'ın babacan tavrından sitayişle bahsetmektedir. Bunun en bilinen örneği, Melikşah'a başvuran kilise mensuplarının vergiden muafiyet başta olmak üzere elde ettikleri imtiyazlardır.

Ermeni tarih yazarları Sultan Melikşah'ı kilise, manastır ve ruhanîleri vergiden muaf tutması sebebiyle göklere çıkarmaktadırlar. Öyle ki Urfalı Mateos, Ermeni Katolikosu²⁰ Barseğ'in kilise ve ruhanileri vergiden muaf tutması için Sultan Melikşah'ın huzuruna çıkışını anlatırken sultan için *cihangir, alicenab, tath ve dindar* tanımlamalarında bulunmuş;²¹ Smbat Sparapet de sultanı tüm elde edilen imtiyazların coşkusuyla *Allah*'ı seven şekilde tavsif etmiştir.²² Kayıtlara göre Ermeni Katolikosu Barseğ, 1090 yılında, yanında değerli hediyeler ve kilise mensuplarından oluşan bir maiyetle Sultan Melikşah'ın huzuruna çıkmış, bazı bölgelerde Hıristiyanların tazyik edildiğini,

16 Urfalı Mateos, a.g.e., s. 146; Müverrih Vardan, a.g.e., s. 180; Vardan Arewelts'i, a.g.e., s. 4.

17 Urfalı Mateos, a.g.e., s. 163; Şerefüddeve Müslim b. Kureyş'in faaliyetleri hakkında bkz. Gülay Öğün Bezer, "Müslim b. Kureyş", *TDV İslam Ansiklopedisi*, Cilt: 32, İstanbul 2006, s. 94-96; Mevlüt Günler, "Müslim b. Kureyş Dönemi Selçuklu-Ukaylı İlişkileri", *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı: 44, 2020, s. 237-251.

18 Urfalı Mateos, a.g.e., s. 172; *Smbat Sparapet's Chronicle*, (trans: Robert Bedrosian), Long Branch, New Jersey 2005, s. 44; İslam kaynakları da Haleb'de iyi bir idare sergileyen Aksungur'un yolcuları koruduğunu, halka insafli davrandığını, bozguncuları Haleb ve yörelerinden uzaklaştırarak asayiş sağladığını ve neticesinde hem Haleb'in saygınlığının arttığını hem de ticaretin canlandığını kaydetmektedirler. Ali Sevim, "İbnü'l-Kalânîsi'nin Zeylî Tarih-i Dimaşk Adlı Eserinde Selçuklularla İlgili Bilgiler I. (H. 436-500=1044/45-1106/07)", *Belgeler*, Cilt: XXIX, Sayı: 33, TTK, Ankara 2008, s. 14-15; İbnü'l-Esîr, *İslam Tarihi*, Cilt: X, (çev. Abdülkerim Özeydin), Bahar Yayınları, İstanbul 1987, s. 137, 146, 160; Sibt İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-Zamân fî Târîhi'l-Âyân'da Selçuklular*, (Seçme, Tercüme ve Değerlendirme: Ali Sevim), TTK, Ankara 2011, s. 278; İbnü'l-Adîm, *Buğyetü't-Taleb fî Tarihi Haleb (Seçmeler)*, (Çeviri, Notlar ve Açıklamalar: Ali Sevim), TTK, Ankara 1989, s. 63; aynı müellif, *Zübdetü'l-Haleb min Târîhi Haleb'de Selçuklular (H. 447-521=1055-1127)*, (Seçme, Tercüme ve Değerlendirme: Ali Sevim), TTK, Ankara 2014, s. 64.

19 Urfalı Mateos, a.g.e., s. 172; Smbat Sparapet, a.g.e., s. 44.

20 Ermenilerin dinî liderini ifade eden Grekçe bir kelimedir. Bkz. Alexander Kazhdan, "Katholikos", *The Oxford Dictionary of Byzantium*, vol: II, Oxford University Press, New York 1991, s. 1116.

21 Urfalı Mateos, a.g.e., s. 176.

22 Smbat Sparapet, a.g.e., s. 45.

görsel

Akademik
Bakış

277

Cilt 17
Sayı 33
Kış 2023

kilise, manastır ve ruhanîlerden vergi alındığını bildirerek bu konuya bir çözüm getirilmesini talep etmiştir. Heyete teveccüh gösterip iltifat eden Melikşah, Ermeni kilise, manastır ve ruhanîlerini vergiden muaf tutmuş ve heyet, sultanın huzurundan sevinç içinde, memnuniyet duyarak ayrılmıştır.²³ Hatta heyetin yol emniyetini de düşünen Melikşah, onları aralarında yüksek şahısların da bulunduğu askerî birlikle uğurlamıştır.²⁴ Sultanın verdiği fermanın emirlerini yerine getirmekle/takibiyle görevlendirilen Azerbaycan valisi Kutbeddin İsmail, vergileri kaldırıp Ermenilerin yaşadıkları yerleri imar etmiş, Ermeni kilise ve manastırlarını devlet adına himayesi altına almıştır.²⁵ Her ne kadar Smbat Sparapet, Melikşah'ın bu tavrının Barseğ'in kişisel karizmasıyla ilgili olduğunu ileri sürerek bilge, yakışıklı ve belagatli katolikosun, hikmetiyle sultanın kendisiyle tartıştığı her şeyi kabul ettirdiğini söylese de²⁶ aşağıda detayları bulunduğu üzere bu durum, Melikşah'tan ve onun takipçisi olduğu Türk devlet geleneğinden kaynaklanmaktadır.

Kilise mensuplarından oluşan heyetin elde ettikleri sadece vergi muafiyetiyle sınırlı değildi, esasında bu görüşmenin Ermeni Kilisesi'ne kazandırdıkları daha kayda değerdir.²⁷ Zira Melikşah'ın tavrından cesaret bulduğu ifade edilen Barseğ, Ermeni yazarların nefretle bahsettikleri Ermeni beyi Philaretos'tan katolikosluk yetkisi almış olan Teodoros'u bertaraf etmeyi başarmış ve *katolikosluğu kendi şahsında birleştirmiştir*. Sırasıyla Urfa, Kayseri ve Antakya'ya uğrayan Barseğ, tekrar Urfa'ya dönmüş ve geçtiği her yerde büyük sevinç gösterileriyle karşılanmıştır ki bunlar, Melikşah'ın cömertliği sayesinde gerçekleşmiştir.²⁸ Nitekim Müverrih Vardan ve Vardan Arewelts'i, Barseğ'in tüm bunları Melikşah'tan aldığı cesaretle başardığını açıkça ifade etmektedirler.²⁹ Hatta Urfalı Mateos, katolikosun kiliseyi sulha kavuşturmak için Melikşah'a müracaatının kınanacak bir olay olmadığını ispata uğraşmış ve bizzat Hz. İsa'nın Yahudilerin yanına gitmesini referans göstermiştir.³⁰

Melikşah'ın Ermeni kaynaklarındaki bu olumlu imajı, sadece dinî

23

Urfalı Mateos, a.g.e., s. 176; Father Michael Chamich, a.g.e., s. 167-168; Vardan Arewelts'i, a.g.e., s. 4-5; Müverrih Vardan, a.g.e., s. 180; Smbat Sparapet, a.g.e., s. 45; Gürcü Kralı Giorgi de sultanın huzuruna çıkmış ve Gürcü Vakayinamesi yazarının tabiriyle *sevgili bir evlat gibi* kabul görmüştü. Yazar, Ermeni kaynaklarına uygun bir şekilde tasvir ettiği Melikşah'ın adaletli yönetimine ve kralın tüm isteklerinin fazlasıyla karşılandığına dikkat çekmektedir. *Gürcistan Tarihi (Eski Çağlardan 1212 Yılına Kadar)*, (Gürcüceden çev. Marie Felicite Brosset, çev. Hrant D. Andreasyan, Notlar ve Yayına Hazırlayan: Erdoğan Merçil), TTK, Ankara 2003, s. 308.

24 Urfalı Mateos, a.g.e., s. 176; Ali Sevim, *Selçuklu-Ermeni İlişkileri*, s. 20; Ahmet Ocak, a.g.e., s. 295.

25 Ali Sevim, a.g.e., s. 20; Ahmet Ocak, a.g.e., s. 295; İbrahim Kafesoğlu, *Sultan Melikşah Devrinde Büyük Selçuklu Devleti*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2014, s. 130; İlhan Türkmen, "Türk Yönetimine Geçirildiğinde Ermenilerin Siyasi Durumu (1071-1243)", *Gaziosmanpaşa Ü. SBE., Tokat 2010, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi)*, s. 72-73.

26 Smbat Sparapet, a.g.e., s. 45.

27 Örneğin, haçın Barseğ'in önünde taşınması gibi bir imtiyaz da bahşedilmişti. Father Michael Chamich, a.g.e., s. 168.

28 Urfalı Mateos, a.g.e., s. 176-177; Smbat Sparapet, a.g.e., s. 45.

29 Müverrih Vardan, a.g.e., s. 180; Vardan Arewelts'i, a.g.e., s. 4-5.

30 Urfalı Mateos, a.g.e., s. 176-177.

alandaki sulhu inşa etmesi veya birtakım maddî muafiyetler sunmasından kaynaklanmıyordu; Ermeni yazarların ittifak ettikleri üzere Melikşah aynı zamanda genel sükûn ve asayiş de temin etmişti. Nitekim Ermeni yazarlar, Melikşah'ın, hâkimiyeti altındaki topraklara getirdiği istikrardan övgüyle söz etmişlerdir. Ermeni Kilisesi'nin birliğini bozduğu için kaynaklarda nefretle anılan Philaretos'un ayrıştırıcı faaliyetlerinin sonucunda Melikşah'ın emriyle fethedilen Urfa'da sağlanan istikrar, bunun en güzel örneklerindedir. Ermeniler arasındaki genel siyasî ve dinî birliğin zevalinden değişken siyasetinin sonucu olarak sultan Melikşah'tan bazı imtiyazlar koparmayı başaran hatta Müslüman olan Philaretos'un sorumlu olduğu anlaşılmaktadır.

Hem Bizans'a hem de Selçuklulara itaatini bildirerek ayakta kalmayı başaran Philaretos'tan kendi oğlu dâhil herkes nefret etmekteydi. Ebü'l-Ferrec'in çete reisi, Urfalı Mateos'un şeytanın birinci oğlu olarak tavsif ettiği Ermeni Beyi Philaretos, yol kesen, soygunculuk yapan, adam öldüren Ermeni gruplarını etrafında toplayarak Kilikya bölgesinde zulmünü artırmıştı.³¹ Hıristiyanlara karşı acımasızca davranan Philaretos, birçok eyalet ve şehri zapt etmiş ve bölgenin ileri gelenlerini merhametsizce öldürmüştü.³² Hatta Urfa senyörü Vasil'in ölümüyle ortaya çıkan kargaşada şehri ele geçiren Philaretos, tahribatta bulunmuş, Urfa Ermenilerini memuriyetlerden çıkarmış, bazılarını katlederken bazılarını sakat bırakmış, şehrin birçok ileri gelenini ise Maraş'a götürüp hapsedmişti.³³ Bu bilgilerden hareketle Ermeniler arasında yaşanan sorunların bizzat kendilerinden kaynaklandığı, başka bir deyişle hem siyasî hem de dinî manada insicamı bozan Philaretos gibilerin bunlara sebep olduğu ileri sürülebilir. Ancak Philaretos'un hâkimiyet alanı, Türkiye Selçuklularının İslam ülkeleriyle bağlantısını kestiğinden önce Süleymanşah³⁴ sonra da Emir Buldacı'nın vurduğu darbelerle topraklarını kaybeden

31 Abû'l-Farac, Gregory (Bar Hebraeus), *Abû'l-Farac Tarihi*, Cilt: I, (çev. Ömer Rıza Doğrul), TTK, Ankara 1999, s. 330; Süryani Mihail, a.g.e., s. 30; Urfalı Mateos, onun Ermeni bir ana-babadan doğmakla beraber tam bir Romalı gibi davrandığını belirtmiş; Urfalı Mateos, a.g.e., s. 147; İbnü'l-Esir ise onu doğrudan doğruya *er-Rûmî* nisbesiyle kaydetmiştir. İbnü'l-Esir, a.g.e., c. X, s. 128.

32 Urfalı Mateos, a.g.e., s. 147; Bu esnada Romanos Diogenes'in dikkatini çeken Philaretos, unvanlar verilerek Malatya-Antakya hattında görevlendirildi. Ancak Bizans tarih yazarlarına göre kötü şöhretli, çirkin bir adam olmasına rağmen imparator tarafından itimat edilen Philaretos, Türklerle karşılaştığı zaman görev yerlerini terk ederek kaçmayı tercih etmişti. Ioannes Zonaras, *Tarihlerin Özeti*, (çev. Bilge Umar), Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul 2008, s. 128-129; Mihael Attaleiates, *Tarih*, (çev. Bilge Umar), Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul 2008, s. 138. Ancak hem Selçuklulara hem de Bizans'a itaatini bildirecek faaliyetlerini sürdüren Philaretos, Kilikya ve Antakya'dan sonra Maraş, Râbân, Urfa, Malatya, Tarsus gibi bölgedeki önemli şehirlerde hâkimiyetini tesis etti. Abû'l-Farac, a.g.e., s. 331; Süryani Mihail, a.g.e., s. 31; Ali Sevim, a.g.e., s. 22; Erdoğan Merçil, "Selçukluların Anadolu'ya Gelişlerinden Haçlı Seferlerinin Başlangıcına Kadar Urfa'nın Durumu", *Bellekten*, Cilt: 52, Sayı: 203, TTK, Ankara 1988, s. 468.

33 Urfalı Mateos, a.g.e., s. 160-161.

34 Süleymanşah, 1082 yılında harekete geçerek önce Tarsus'u, ardından da Adana, Misis ve Anazarba gibi yerleri alıp 1083'te Çukurova'ya hâkim oldu. Salim Koca, "Selçuklular Döneminde Türk-Ermeni İlişkileri", *Selçuklu Devri Türk Tarihinin Meseleleri*, Berikan Yayınevi, Ankara 2011, s. 486. Ardından Philaretos Urfa'da iken şehirden gelen davete hızlıca karşılık veren Süleymanşah, 1085 yılında Antakya'yı da fethederek onun gücünü

görsel

Akademik
Bakış

279

Cilt 17
Sayı 33
Kış 2023

Ermeni beyi, Melikşah'a sığınmak durumunda kalacaktır.

Philaretos'un Ermeniler tarafından nefretle anılmasının temel sebebi Ermeni Kilisesi'nin birliğini bozmasıdır. Bu durum, yine onun hâkimiyet alanının daraltılmasıyla ilgilidir. Öyle ki 1085-1086 yılında Emir Buldacı'nın Yukarı Ceyhan bölgesini Philaretos'tan almasıyla birlikte Katolikos Teodoros, onun hâkimiyeti alanında kalmış; Philaretos, onu çağırdığı halde gelemezince o da S. Nişan Manastırı başrahibi Boğos'u Maraş'ta katolikos tayin etmişti. Urfalı Mateos'un ifadesiyle Teodoros, Allah'ın emriyle değil Philaretos'un emriyle bu makama getirilmişti ve bu durum, Ermeniler tarafından hoş karşılanmamıştı. Nihayet bizzat Boğos da bu tayinden hoşlanmayarak makamını terk etmişti.³⁵ Emir Buldacı'nın vurduğu darbe sonrası durumu kötüye giden Philaretos, 1086 yılında Melikşah'ın huzuruna çıkarak tekrar güç kazanmak istedi. Kayıtlara göre Philaretos, Melikşah'ın huzuruna giderken Urfa'da yerine Baragamanos adında bir adamını bırakmıştı ancak halk, onu katleden Barsama adlı kişiye itaati tercih etti. Durum haber alınınca Melikşah'ın gözünden düşen Philaretos, Türklerin iltifatını geri kazanmak için ihtida etmişse de ne Müslümanlara ne de Hıristiyanlara yaranabilmiştir.³⁶ Buna karşın Süryani yazarlar, Urfa halkının kendisini sevmediği için sultanın Philaretos'u Maraş'a tayin ettiğini ve ölmeden önce tekrar Hıristiyan olduğunu bildirmektedir.³⁷

Philaretos sonrasında istikrarın sağlanamadığı Urfa'nın Emir Bozan tarafından kuşatılması esnasında bu defa Barsama'ya karşı bir ayaklanma vuku buldu. Barsama'nın Bozan'a sığınmak isterken surlardan düşüp ölmesi üzerine şehir halkı, Bozan'a teslim olmayı tercih etti (1087). Barsama'ya nefretleri söz konusu olsa da Ermeni yazarlar, Urfa'da Selçuklu hâkimiyetinin tam bir huzur, refah ve asayiş temin ettiğini belirtmişlerdir.³⁸

Sultan Melikşah'ın ölümü de Ermeni yazarların sultanın iyiliklerini anmaları için bir vesile teşkil etmiştir. Nitekim Melikşah döneminin tüm ni-

iyice kırdı. Urfalı Mateos, a.g.e., s. 161-162; Abû'l-Farac, a.g.e., s. 331; krş. İbnü'l-Esir, a.g.e., c. X, s. 128-129; Mehmet Ersan, *Selçuklular Zamanında Anadolu'da Ermeniler*, TTK, Ankara 2007, s. 39-41; Salim Koca, a.g.m., s. 486-487; İlhan Türkmen, a.g.t., s. 72; Ali Sevim, a.g.e., s. 22-24. Philaretos'un duruma müdahale edemediğini kaydeden Urfalı Mateos'un, inanç noktasındaki ayrılıklar dolayısıyla Antakya'nın elden çıkmasına sevinmiş olması da dikkat çekmektedir. Urfalı Mateos, a.g.e., s. 162.

35 Urfalı Mateos, a.g.e., s. 164-165.

36 Urfalı Mateos, a.g.e., s. 170-171; Smbat Sparapet, a.g.e., s. 44.

37 Abû'l-Farac, a.g.e., s. 333; Süryani Mihaıl, a.g.e., s. 31; Süleymanşah'ın vurduğu darbenin ardından Emir Buldacı da Yukarı Ceyhan bölgesini, Elbistan, Göksun ve Râbân'ı aldı. Elinde sadece Maraş kalan Philaretos, Urfa'ya gitti ancak şehir alınmayınca Melikşah'ın huzuruna çıkarak Müslüman oldu. Nihayet elinde bulundurduğu yerler için vergi ödemek ve Melikşah adına hutbe okutmak şartıyla Maraş'a vali tayin edildi (1086/1087). Ali Sevim, a.g.e., s. 24-25; Mehmet Ersan, a.g.e., s. 42; İlhan Türkmen, a.g.t., s. 72.

38 Urfalı Mateos, a.g.e., s. 173; Smbat Sparapet, a.g.e., s. 38, 44; Bu fetih, şehre huzur getirmiş olmakla birlikte fethin akabinde yine Ermenilerden kaynaklanan bazı menfi olaylar da vuku bulmuştu. Kaynakta kötü niyetli kimseler olarak tarif edilen bazı insanların fitne ve iftiralara sonucunda on iki zengin ve yüksek mevki sahibi Ermeni idam edilmişti. Urfalı Mateos, a.g.e., s. 173; İbrahim Kafesoğlu, a.g.e., s. 111.

metlerinden yararlanan Ermenilerin sultanın ölümüne üzüldükleri ve kendilerince yas tuttıkları kaynaklara yansımıştır. Bu vesileyle kaleme alınan satırlar, yazarların sultanı tanımlamalarına ve kendileri için ne konumda olduğuna da işaret etmektedir. Ermeni yazarlar bu elim olayı anlatırken herkesin babası, merhametli Melikşah'ın ölümünün tüm dünyayı yasa boğduğunu kaydetmişlerdir.³⁹

Sultanın ölümü dolayısıyla Ermeni yazarların duydukları üzüntü, kanıksadıkları müreffeh ortamın sona ereceğine dair endişeyle karışmaya başlayarak daha anlamlı bir hal alacaktır. Zira Ermeni yazarların tamamı, Melikşah'ın ölümü üzerine istikrarın kalktığı ve Hıristiyan tebaanın zarar gördüğü konusunda hemfikirlerdir. Malum olduğu üzere sultanın ölümü üzerine başlayan saltanat mücadelesi, devleti bir kaosa sürüklemiş ve bu ortamda gerek Müslüman gerekse Hıristiyan tebaa pek çok zarar görmüştü.⁴⁰ Melikşah'ın ölümü üzerine Emir Bozan, Yağısyan ve Aksungur, buldukları şehirlere hâkim olarak şehzadeler arasındaki saltanat mücadelesine aktif bir şekilde katılmış ve olayların uzamasında etkili olmuşlar;⁴¹ daha önce sözünü ettiğimiz Barseğ ise Ani'ye gelerek katolikosluk makamına oturmuştur.⁴² Urfalı Mateos'un Melikşah'ın ölümü üzerine Ermenilerin şiddetli bir katliama uğradığı; birçok insanın telef, birçoklarının da esir edildiğine dair kaydı bu saltanat mücadelesinin bir yansıması olmalıdır.⁴³ Böylece Ermeni ve Süryanilerin Melikşah dönemine nazaran devlete bağlılıkları zayıflamış ve bu durum, tarih yazımına da yansımıştır. Nihayet Anadolu'ya ulaşan Haçlıların *kurtarıcı* olarak karşılanması da olayların olumsuz yansımalarındandır.

Melikşah'ın ölümü sonrasında barışın çökmeye başladığını ve Ermeni topraklarının tüm yapısının bozulduğunu kaydeden Orbelean'ın şu satırları, Selçuklu Devleti'nin içinde bulunduğu durumu özetlemektedir: “*Melikşah'tan sonra herkes etrafına baktı, başını kaldırdı ve kendi kendini yönetmeye talip oldu ve sahip oldukları güçlerle birbirleriyle savaşarak -esir almak da dâhil olmak üzere- ülkeyi harap etti*”.⁴⁴ Kirakos ise Tutuş ve Berk-yaruk arasındaki mücadelenin olumsuz sonuçlarına değinerek *Melikşah*'ın ölümünden sonraki dönemin, iyi şeylerden yoksun olarak geçtiğini; toprakların parçalandığını, kargaşanın hâkim olduğunu ve sel gibi kan aktığını belirtmiştir. Nihayet Tutuş'u bertaraf eden Berk-yaruk'un saltanatı döneminde bir parça istikrar sağlanmışsa da onun ölümüyle bu istikrar ortamı tekrar

39 Urfalı Mateos, a.g.e., s. 178; Müverrih Vardan, a.g.e., s. 184; Vardan Arewelts'i, a.g.e., s. 6.

40 Değerlendirmeler için bkz. Abdülkerim Özaydın, *Sultan Muhammed Tapar Devri Selçuklu Tarihi (498-511/1105-1118)*, TTK, Ankara 1990, s. 18-37; Ali Sevim-Erdoğan Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi Siyaset, Teşkilat ve Kültür*, TTK, Ankara 2014, s. 198-216.

41 Bkz. Nilay Ağırnash, “Suriye Selçuklu Meliki Tâcü'd-Devle Tutuş'un Faaliyetlerinin Bölgede Yaşanan Siyasi ve Askeri Gelişmeler Üzerine Etkisi”, *Cappadocia Journal of History and Social Sciences*, Sayı: 15, 2020, s. 260-262.

42 Urfalı Mateos, a.g.e., s. 178-179; Müverrih Vardan, a.g.e., s. 184; Vardan Arewelts'i, a.g.e., s. 6.

43 Urfalı Mateos, a.g.e., s. 179.

44 *Step'annos Orbelean's History of the State of Sisakan*, (trans. Robert Bedrosian), New Jersey 2012-2015, s. 168.

görsel

Akademik
Bakış

281

Cilt 17
Sayı 33
Kış 2023

bozulmuştur.⁴⁵ Bu kargaşa ortamında yalnızca Berkyaruk ve dayısı İsmail, Melikşah imajına yakın bir şekilde resmedilmiş; kilise, manastır ve ruhanîleri himayesi altına alan ve Ermeni topraklarını imar eden kişiler olarak takdirle kaydedilmişlerdir.⁴⁶

Ermeni Kaynaklarında Halef-Selef Bağlamında Sultan Melikşah

Her Türk fethi, Ermeni ve Süryaniler için birer ferahlama vesilesi olmuştur. Nitekim abartılı tasvirler üzerinden kaynaklara yansıyan Ani'nin fethi, Ermenilerin 1045 yılından beri devam eden Bizans'ın ağır baskı ve zulmünden kurtarılması, şehrin imarı ve düzenin yeniden tesisi anlamına gelmektedir. Dolayısıyla Ermeni kaynaklarına yansıyan katliam ve tahribatla ilgili abartılı kayıtlar, şehrin halkın nazarındaki değeri ve kaybıyla alakalı öfke yansımaları olarak düşünülmelidir. Bu kaybın verdiği acıyla kaleme sarılan yazarların gelişen olaylar konusunda itidali gözetmeleri pek imkân dâhilinde değildir. Ancak Türklerin savaş hukukuna aykırı işler yaparak kadın, çocuk ve yaşlıları katlettiklerine ve kutsal mekânları tahrip ettiklerine dair kayıtlar; fetih mefkûresini içselleştirmiş olan Türklerin zimmîlere yönelik politikalarıyla çelişmektedir.⁴⁷ Buna karşılık Alp Arslan-Melikşah kıyaslaması yapan Ermeni yazarlar, ihsanları ve merhameti dolayısıyla Melikşah'ı ne kadar övüyorlarsa Alp Arslan'ı da o derece yermektedirler. Hatta Melikşah'ın üstün vasıfları öne çıkarılırken onun babasının izinden gitmeyip dünyaya huzur ve barış getirdiği belirtilmektedir. Bu bağlamda Ermeni tarih yazarı Kirakos'un yaptığı ilgi çekici karşılaştırma özetle şu şekildedir: Alp Arslan'dan sonra hüküm süren talihli oğlu Melikşah, babasının kötü huylarını taklit etmeyerek başta Ermeniler olmak üzere tüm tebaası için iyi işler yaptı. Zeki bir adam olan sultan, kan ve yağmayla çıldırmış olan babasının uygulamalarından uzaklaştı; akıllı ve iyi niyetli bir politika ile her şeyi yoluna koydu. Pek çok kraldan daha ihtiyatlıydı, herkesi umursardı ve insanların birbirine adaletle davranmasını isterdi. Geniş fikirli ve fiziksel olarak da sultanlığa layık olan Melikşah, kısa sürede tüm dünyaya savaş ve zorbalıkla değil, barış ve sevgiyle boyun eğdirdi. Bu sayede iyi bir şöhrete sahip olarak yirmi yıl hüküm sürdü ve karısının zehriyle öldü.⁴⁸

Yazarın kaydında vurgulanan adalet mefhumu önem arz etmektedir; zira burada Melikşah'a ait bir meziyet olarak sunulan adil yönetim, Alp Ars-

45 Kirakos Gandzakets'i, a.g.e., s. 97; Step'annos Orbelean, a.g.e., s. 174; Şair Mu'izzî, emniyetin sultanın varlığıyla daim olduğunu; o ölünce emniyetin de ortadan kalktığını dile getirmiştir. Bkz. Gökhan Gökmen, "Emîr Mu'izzî Dîvânı'nda Sultan Melikşâh, Nizâmülmülk, Fahrülmülk, Terken Hâtun ve Mucîrüddevle İçin Yazılan Mersiyeler", Çanakkale Araştırmaları Türk Yıllığı, Sayı: 26, 2019, s. 136; İbnü'l-Esîr de şairi destekleyen rivayetinde Melikşah'ın hükümdarlık yıllarının genel bir huzur, emniyet ve adalet içinde geçtiğini kaydetmiştir. İbnü'l-Esîr, a.g.e., c. X, s. 182.

46 Urfalı Mateos, a.g.e., s. 179; Vardan Arewelts'i, a.g.e., s. 6; Smbat Sparapet, a.g.e., s. 45.

47 Ali İpek, "Sultan Alp Arslan'ın Ani Ermenilerine Karşı Tutumu", *Tarihte Ermeniler ve Türkler*, Cilt: II, TTK, Ankara, 2014, s. 140-142.

48 Kirakos Gandzakets'i, a.g.e., s. 96-97.

görsel

lan'ın hassasiyet noktalarından birini oluşturmaktaydı ve İbnü'l-Kalânîsi'nin kaydına göre Melikşah, adalet ve iyi yönetimi babasından miras almıştı.⁴⁹ Bu minval üzere Türklerdeki devlet terbiyesi ve geleneğini sürdüren Melikşah da babası gibi adaletin timsali olmuş ve *Adil Sultan* lakabıyla anılmıştır.⁵⁰ Türkler hakkındaki kayıtları pek müsbet olmayan Süryani Mihail bile ihtiyatlı bir yaklaşımla Sultan Alp Arslan'ın adil bir zat olduğunu ve yaptığı pek çok iyiliğin nakledildiğini belirtmekten kendini alamamıştır.⁵¹ Bu bakımdan Kirakos'un yaptığı karşılaştırma yani Melikşah'ın kötü bir örnek olan babasının tavrından uzaklaşarak adaletle hükmetmesi iddiası gerçeği yansıtmamaktadır. İbrahim Tellioglu'nun da işaret ettiği üzere Kirakos'un karşılaştırmalarını mezkûr iki sultanın şahsî özellikleri/mizacı üzerinden değerlendirmek yanıltıcı olacaktır. Nitekim İslam kaynaklarının da belirttiği üzere gerek Melikşah gerekse selefleri, faydalı olanı temin ve muhafaza noktasında aynı devlet geleneğinin temsilcisiydiler.⁵² Melikşah da diğer Selçuklu sultanları gibi hâkimiyeti altındaki topraklarda aksaklıkları ve bölünmüşlüğü ortadan kaldırmış; asayiş problemini gidermiş; yol kesicilik veya yağma gibi menfi olaylara son vererek ticareti canlandırmıştır.⁵³

Karşılaştırılan iki sultanın dönemleri arasındaki koşulların farklılığı, Ermeni yazarların yaklaşımını açıklar niteliktedir. Devletin kuruluş ve yükseliş dönemi, fetihlerin gerçekleştirildiği, sınırların genişletildiği ve Râvendî'nin tabiriyle devlet ağacının dikildiği kahramanlıklar dönemiye Melikşah dönemi bu ağacın meyvelerinin toplandığı, devletin güç ve refahının tüm tebaaya yansıdığı, memleketin mamur bulunduğu dingin bir dönemdir.⁵⁴ Bu dönem, *ele geçirilen yerlerde artık hâkimiyetin tesis edildiği, devletin gücünü her yerde hissettirdiği*⁵⁵ bir süreci ifade etmekteydi. Öyle ki devletin gücünü, sınırlarını hatta cihan hâkimiyetini dile getiren el-Ömerî, sultanın hâkimiyet alanını güneşin yarım gün veya biraz daha fazla sürede kat ettiğini kaydetmiştir.⁵⁶ Benzer ifadeler yer veren İbnü'l-Esîr ise başka bir noktayı

49 Ali Sevim, "İbnü'l-Kalânîsi'nin Zeylü...", s. 9.

50 Osman Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslam Medeniyeti*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2005, s. 218; Tuğrul Bey ve Melikşah'ı huzuruna kabul eden Abbâsî halifesi de sultanlara adaletle davranmalarını ve zulme mani olmalarını özellikle emretmiştir. İbnü'l-Esîr, *İslam Tarihi*, Cilt: IX, (çev. Abdülkerim Özeydin), Bahar Yayınları, İstanbul 1987, s. 480; aynı müellif, a.g.e., c. X, s. 142.

51 Süryani Mihail, a.g.e., s. 27.

52 İbrahim Tellioglu, a.g.e., s. 166-167.

53 Aydın Taneri, *Türk Devlet Geleneği Dün-Bugün*, MEB, İstanbul 1993, s. 154-155.

54 Muhammed b. Ali b. Süleyman er-Râvendî, *Râhat-üs-Sudûr ve Âyet-üs-Sürûr*, Cilt: I, (çev. Ahmed Ateş), TTK, Ankara 1999, s. 123.

55 Mehmet Ersan, "Ortaçağ Ermeni Kaynaklarına Göre Selçuklu Sultanları", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, Cilt: 25, Sayı: 1, 2010, s. 151; Selçuklu hâkimiyetinin yerleşmesi, artık Ermenilerin Selçuklu vatandaşı olduğu anlamını taşımaktadır. Selçukluların tanınması ile onların Ermenileri veya Hıristiyanlığı yok etmek gibi bir amaçlarının olmadığı anlaşılmış; Ermeni kaynaklarının dili Melikşah'ın Ermenilere karşı tavrı nedeniyle olumlu yönde değişmiştir. İbrahim Tellioglu, a.g.e., s. 105; Arslan Durdu, a.g.m., s. 35.

56 Şihabeddin b. Fazlullah el-Ömerî, *Türkler Hakkında Gördüklerim ve Duyduklarım-Mesâlikü'l-Ebsâr*, (çeviri ve notlar: D. Ahsen Batur), Selenge Yayınları, İstanbul 2014, s. 173.

görsel

Akademik
Bakış

283

Cilt 17
Sayı 33
Kış 2023

vurgulayarak Bizans imparatorunun *Melikşah'a* cizye ödediğini ve onun her isteğini yerine getirdiğini belirtmiştir.⁵⁷

Ermeni Kaynaklarında Türk Hâkimiyet Telakkisi

Cihan Fatih Sultan Melikşah

Sultan Melikşah'ı *cihangir* olarak tesmiye eden ve bunu her fırsatta dile getiren Ermeni yazarlar, büyük bir orduyla yola çıkan sultanın Antakya ve Akdeniz'e kadar uzanan seferini anlatırken canlı tasvirlerine devam etmektedirler. Ermeni yazarlar, Melikşah'ın bu seferi hakkında bazı nüanslarla şu bilgileri vermişlerdir: “*Sultanın yüreği, Hristiyanlara karşı şefkatle dolu idi. O, geçtiği memleketlerin halkına bir baba gözü ile bakıyordu. O, böylelikle hiç muharebe yapmadan birçok eyalet ve şehirlere hâkim oldu. Sultan, bu yıl içinde bütün Ermenistan'a ve Rum ülkelerine hâkim olduktan sonra büyük Antakya şehrine geldi ve bu memleketle beraber Haleb'i de zapt etti. Onun hâkimiyeti, Gasp'tan (Hazer Denizi'nden) Okyanus'a kadar yayılmıştı. O, Okyanus denizinin beri tarafında bulunan bütün krallıkları kendisine tâbi kıldı ve onun hâkimiyeti haricinde bulunan hiçbir devlet kalmadı. On iki millet ona tâbi ve vergiyle mükellef oldular. Sultan, Antakya'yı zapt ettikten sonra Sevodi (Süveydiye) denilen yere gitti. Sultan, oradan geniş denizi görüp hâkimiyet sahasının, babası Alpaslan'inkinden çok daha genişlemiş olduğundan dolayı Allah'a şükran okudu. O, atını Okyanus'un sularının içine doğru sürdü, kılıcını çekip üç defa denizin içine daldırdı ve 'işte Allah, İran denizinden bu denize kadar olan yerleri benim elime vermiştir' dedi. Sonra elbisesini çıkarıp yere serdi ve namaz kılıp Allah'ın inayetine teşekkür etti. Sultan, uşaklarına denizden kum almalarını emretti. O bunu İran'a götürüp babası Alpaslan'ın kabrinin üzerine serpti ve: 'Ey babam Alpaslan! İşte sana müjde, henüz bir çocuk olarak bırakmış olduğun oğlun, dünyayı baştanbaşa fethetmiştir' dedi.”⁵⁸*

Bu sefere dair Çamiçyan'ın kaydındaki ifade, büyük önem arz etmektedir, zira yazar, denize ulaşınca kılıcını üç kez suya daldıran Melikşah'ın, başarılarından ötürü Allah'a şükrettiğini, kılıcını kınına soktuktan sonra *bu, denizden denize hükmetmem için Allah'ın bana verdiği kılıcıdır!* diye haykırarak onu denize fırlattığını kaydetmiştir.⁵⁹ Yukarıdaki yazarlar ve Çamiçyan'ın bu kaydı, *Türk Cihan Hâkimiyeti Mefkûresinin* tam bir tezahürüdür; gerek İslam öncesi dönemde gerekse İslamî dönemde bunun pek çok örne-

57 İbnü'l-Esir, a.g.e., c. X, s. 154, 182.

58 Urfalı Mateos, a.g.e., s. 171-172; Smbat Sparapet, a.g.e., s. 44; Müverrih Vardan, a.g.e., s. 183; Vardan Arewelts'i, a.g.e., s. 6. Bu konuda daha muhtasar bilgiler veren İslam tarih yazarları, sultanın Haleb'den yola çıkarak Süveydiye'ye kadar gittiğini, Doğu Denizi'nden Batı Denizi'ne kadar olan tüm ülkelere sahip olduğu için deniz kenarında namaz kılarak Allah'a şükrettiğini kaydetmişlerdir. *Azîmi, Azîmi Tarihi, Selçuklularla İlgili Bölümler (H. 430-538= 1038/39-1143/44)*, (Metin, Çeviri, Notlar ve Açıklamalar: Ali Sevim), TTK, Ankara 2006, s. 30; İbnü'l-Adîm, *Zübdetü'l-Haleb*, s. 62-63; Muhammed b. Ali b. Süleyman er-Râvendî, a.g.e., s. 126-127.

59 Father Michael Chamich, a.g.e., s. 167.

görsel

ğini görmek mümkündür. Dolayısıyla burada Türk hâkimiyet anlayışına ve Selçuklulara yansımaya yakından bakmak gerekmektedir.

Bilindiği üzere Türk hâkimiyet anlayışının ilahi menşei, Oğuz Kağan'dan beri takip edilebilmektedir. Tanrının hâkimiyet yetkisini Oğuz Kağan'a ve evlatlarına vermesi, Uluğ Türk'ün gördüğü rüyayla teyit edilmiş ve Oğuz Kağan, evlatları arasında tâbî-metbû ilişkilerini düzenlemiştir.⁶⁰ Referans aldığımız Oğuz Kağan'ın her faaliyetinde tanrının rolü ve etkisi görülmektedir ve tanrı, hâkimiyeti Oğuz Kağan'ın soyuna bağışlamıştır. Bu anlayış, Selçuklulardan Osmanlıya kadar Türklerin kurdukları tüm devletlerde canlı tutulmuştur.⁶¹ Bu anlayış çerçevesinde şekillenen ve karizmatik olarak adlandırılan Türk hâkimiyet telakkisine göre tanrı, verdiği kut ile Türk hakanını sadece kendi milletini değil, tüm dünyayı idare etmekle yetkili kılmaktaydı. Bu anlayışın ürünü olarak Türk hakanları, cihan hâkimiyeti ülküsü etrafında faaliyetlerini tanrı adına yürütmekte ve kendilerini dünyaya nizam vermeye ehil görmekteydiler.⁶² Bu minval üzere Türk Cihan Hâkimiyeti Mefkûresi, düşüncede *yeryüzünde huzur ve sükûnu sağlamak* iken; pratikte tüm dünyayı Türk hâkimiyeti altında birleştirmektir.⁶³

Selçuklulardaki hâkimiyet anlayışının ilahi menşei, İslam öncesi devirden miras alınarak İslamî öğelerle sentezlenmiştir. Bu açıdan Ermeni kaynaklarına *dünyayı bir uçtan bir uca fethetmek ve hâkimiyet sembolü olarak kılıç* üzerinden yansıyan bilgiler, İslamî literatürle de desteklenmektedir. Nitekim büyük vezir Nizâmülmülk, Türk hâkimiyet telakkisinin ilahi menşesine vurgu yaparak tanrının her asırda halk arasından birini seçerek hükümdarlık vasıflarıyla donattığını, onun hâkimiyeti altında insanların adalet ve huzur içinde yaşadıklarını dile getirmiştir.⁶⁴ Râvendî ise tanrının yeryüzündeki vekili olan sultanın seçilmiş bir kimse olduğunu, halkına iyi muamelede bulunması için tanrının ona lütufta bulunduğunu kaydederek Nizâmülmülk'ü

60 Salim Koca, "Oğuz Kağan Destanının Türk Kültür Tarihi Bakımından Değeri", *Selçuklu Devri Türk Tarihinin Meseleleri*, Berikan Yayınevi, Ankara 2011, s. 522-523.

61 Salim Koca, a.g.m, s. 528. Bu anlayış çerçevesinde fethi kararlaştırılan yerlerin paylaştırılması da Selçukluların takip ettikleri eski bir Türk geleneğiydi. Oğuz Kağan Destanındaki ok motifleri üzerinden yola çıkılarak Göktürklerin ve Uygurların fethi düşünülen yerlere hanedan üyelerini tayin ettikleri görülmektedir. Keza Selçuklular da Dandanakan zaferi sonrası topladıkları kurultayda bu uygulamaya bağlı kalmışlardı. Değerlendirmeler için Bkz. Arslan Durdu, a.g.m., s. 31-32.

62 İbrahim Kafesoğlu, *Türk Milli Kültürü*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2015, s. 239-240; Osman Turan, *Türk Cihân Hâkimiyeti Mefkûresi Tarihi*, Cilt: I, Nakışlar Yayınevi, İstanbul 1979, s. 38-39; Tanrının Türk hakanına verdiği *Kut*, siyasi iktidarı ifade ederken Ülüş, tanrının hakana verdiği ekonomik güç anlamına geliyor ve hakana, bu ekonomik gücü halkı için harcaması dolayısıyla babalık görevi yükleniyordu. *Güç* ise tanrının, onun savaşçılık vasıflarını artırmasını ve düşmana boyun eğdirmesini ifade ediyordu. Salim Koca, *Türk Kültürünün Temelleri*, Berikan Yayınevi, Ankara 2019, s. 92-93.

63 İbrahim Kafesoğlu, a.g.e., s. 244; Türklerin anlayışına göre üstte gök, altta yağız yer arasında kişiöğlü yaratılmış, bu kişiler üzerine Türk kağanı oturtulmuştur. Dolayısıyla Türk devletinin mekânı bütün dünya olmaktadır ve bütün insanlar da Türk hakanının halkıdır. İslamî dönemde de aynı anlayışı devam ettiren Türkler, cihanşümul bir devlet ve hükümdar tasavvur etmişlerdir. Salim Koca, a.g.m., s. 524, 529.

64 Nizâmü'l-Mülk, *Styâset-nâme*, (haz. Mehmet Altay Köymen), TTK, Ankara 2016, s. 8.

görsel

Akademik
Bakış
285
Cilt 17
Sayı 33
Kiş 2023

teyit etmiştir.⁶⁵ Türk hükümdarının tüm dünyayı idare etmek üzere tanrı tarafından görevlendirildiğine dair anlayışı Tuğrul Bey'i Bağdad'da karşılamaya çıkan (1055) Abbâsî veziri Reîsürrüesâ İbnü'l-Müslime de *tanrı bütün dünyayı sana verdi* diyerek yansıtmıştır.⁶⁶

Türk kağanı, tanrının kendisini seçtiğine inanıyordu ve bu inancı halk da paylaşıyordu.⁶⁷ Buna uygun bir şekilde Selçuklu sultanları da durumlarını bizzat kendileri dile getirmişlerdir. Sultan Alp Arslan tanrının, kendisini dünya işlerini düzene koyması için seçtiğine inanırken;⁶⁸ Sultan Sancar 1133 yılında Abbâsî halifesine yazdığı mektupta kendisini tanrının görevlendirdiğine değinmiş;⁶⁹ aynı anlayışı Kirman ve Türkiye Selçuklu sultanları da türlü vesilelerle belirtmişlerdir.⁷⁰ Keza Ermeni kaynaklarının cihan fatihi olarak tanımladıkları Melikşah da bizzat yazdığı şiirde Allah'ın izniyle dünyaya hükmettiğini dile getirmiştir.⁷¹

Bir Baba Figürü Olarak Sultan Melikşah

İnsanda bulunan yüksek ahlak, değer ve üstün nitelikler olarak tarif edilen *erdem*, Türk hükümdarının en mümtaz özelliklerinin başında gelmektedir. Aydın Taneri'nin ifadesiyle büyük olarak küçüğünü koruma duygusu, erdemli bir vasıf olarak Türk hükümdarının baba rolünü belirlemektedir. Türk sultanının bu babalık görevi, üzerine tebaasını koruma mükellefiyeti yüklemekte ve tebaasının itaat ve bağlılığına karşılık milletini doyurmak, giydirmek ve zengin etmek şeklinde formüle edilmektedir.⁷²

Türk hükümdarının babalık vasfı da yine İslam öncesi kadim dönemde, hâkimiyet anlayışı çerçevesinde ortaya çıkmış bir düşünceydi. Zira babalık vasfı, öncelikle Oğuz Kağan'dan beri takip edebildiğimiz *toy* ve *han-ı yağma* geleneğiyle karşılığını bulmaktaydı.⁷³ İkinci bir referans noktasını

65 Muhammed b. Ali b. Süleyman er-Râvendî, a.g.e., s. 123.

66 Abdurrahman İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam fî Târîhi'l-Ümem'de Selçuklular (H. 430-485 = 1038-1092)*, (Seçme, Tercüme ve Notlar: Ali Sevim), TTK, Ankara 2014, s. 20; Muhammed b. Ali b. Süleyman er-Râvendî, a.g.e., s. 65; Erdoğan Merçil, *Selçuklular'da Hâkimiyet Alametleri*, TTK, Ankara 2007, s. 2.

67 Salim Koca, a.g.e., s. 92.

68 Erdoğan Merçil, a.g.e., s. 2.

69 Osman Turan, a.g.e., s. 291; Erdoğan Merçil, a.g.e., s. 2.

70 Erdoğan Merçil, a.g.e., s. 3-5.

71 Arslan Durdu, "Sultan Melikşâh'ın Fetih Siyaseti ve Türk Cihan Hâkimiyeti Telakkisi", Süleyman Demirel Ü. SBE., Isparta 2016 (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), s. 94 vd.

72 Aydın Taneri, a.g.e., s. 154.

73 Osman Turan, a.g.e., s. 178; Kadim Türk geleneklerinden biri olan *toy* (ziyafet / şölen) ve bu yemekli toplantının sonunda gerçekleşen *han-ı yağma*, Türk hükümdarının babalık vasfını göstermesi noktasında önem arz etmektedir. Gerek İslam öncesi Türk devletlerinde gerekse Türk-İslam devletlerinde devam ettirilen bu gelenek, hükümdarın sofrasının –dolayısıyla devlet kapısının– milletine açık olduğunu ve cömertliğini ifade etmekteydi. Hükümdarın halkını doyurup beslemesi çerçevesinde değerlendirilen *han-ı yağma*, tâbî-metbû ilişkilerini düzenlemekte ve bu vesileyle hükümdar, tebaasının bağlılığını teyit etmekteydi. Toya icabet etmemek itaatsizlik anlamına gelip yaptırım gerektirdiği gibi, diğer boyutta hükümdarın tebaasına karşı sorumluluğunu / yükümlülüğünü ifade ettiğinden ihmal edildiğinde tebaanın işyanı dahi vuku bulmaktaydı. Salim Koca, "Toy", *TDV İslam Ansiklopedisi*, Cilt: 41, İstanbul 2012, s. 270-271; Erdoğan Merçil, a.g.e., s. 9;

görsel

ise Türk hakanının milletine karşı bu yükümlülüklerini dile getiren Bilge Kağan'ın ifadelerinde bulmaktayız.⁷⁴ Selçuklu sultanları örneğinde görüldüğü üzere cihan hâkimiyeti ülküsünü cihad mefkûresiyle birleştiren Türk hükümdarı, âleme nizam verme görevini kadîm anlayışa uygun olarak *baba* sıfatıyla üstlenmekteydi. Gerek Ermeni gerekse İslam kaynaklarından takip edilebileceği üzere Melikşah da kadîm Türk geleneğinin iyi bir takipçisiydi.

Türk devlet telakkisinin esasını oluşturan babalık vazifesinin ihmali, şikâyet ve isyanların baş göstermesine neden olmaktadır.⁷⁵ Nitekim Melikşah'ın Türkistan seferi dolayısıyla hem Türk hâkimiyet telakkisinin hem de Türk hükümdarının babalık vasfının altını çizen Nizâmülmülk, sultanın tüm cihanın aile reisi ve tüm hükümdarların onun astı olduğunu belirtmiş; dolayısıyla onun cömertliğinin tüm hükümdarlardan daha fazla ve daha iyi olacağını ifade etmiştir.⁷⁶ Bu doğrultuda Melikşah, halkın refah seviyesini yükseltmek; halkını doyurmak, giydirmek, ülkede asayiş ve huzuru sağlamak gibi babalık görev ve sorumluluklarını yüklenmişti.

Osman Turan'ın değerlendirmelerine göre babalık vasfını taşıyan Türk sultanı, aynı zamanda *cihanın sahibi* telakki olunduğundan tebaasına şefkat, merhamet ve adaletle muamele etmek ve milleti için çalışmak şuurunu insanî, dinî ve millî bir değer haline getirip benimsemiştir. Bu da onun hâkimiyetinin yayılmasına ve tanınmasına katkıda bulunmuştur.⁷⁷ Ermeni kaynaklarındaki Melikşah imajında görüldüğü üzere bu hasletlere sahip Türk sultanlarının hâkimiyet iddiası güden diğer güçlere nazaran daha adil ve insanî olanı temsil ettiği de muhakkaktır.⁷⁸ Bu gerçek, bizi Ermeniler özelinde kendinden olmayan müthiş bir tahammülsüzlük örneğinin verildiği Bizans hâkimiyeti dönemine götürmektedir. Zira Ermeni ve Süryanileri Ortodokslastırmak ve Rumlaştırmak temelli uygulanan Bizans baskısı, bu milletlerin dinî ve millî hislerini daha da kavileştirmekten başka bir şeye hizmet etmemiş ve Bizans, baba şefkati, hoşgörüsü ve adaletten yoksun yaklaşımıyla hâkimiyet iddiasında başarısız olmuştur. Nitekim Müslüman Arap ve Türklerin Doğu Hıristiyanları tarafından sevinçle kabulü, bunun en büyük kanıtıdır.⁷⁹

görsel

Akademik
Bakış

287

Cilt 17
Sayı 33
Kış 2023

Babalık vasfını haiz Türk hakanının/sultanının in'am ve ihsanları hakkında Kutadgu Bilig'de de *cömertlik, aç olanı doyurmak, çıplak olanı giydirmek* mealinde pek çok tavsiye yer almıştır. Bkz. Altan Çetin, "Memlûk Sultanlarının İn'am ve İhsânlarına Dair", *EKEV Akademi Dergisi*, Sayı: 26, 2006, s. 104.

74 Bkz. Muharrem Ergin, *Orhun Abideleri*, Boğaziçi Yayınları, İstanbul 1986, s. 19, 49 / 22-23, 36 / 25, 39.

75 Osman Turan, *Selçuklular Tarihi*, s. 210; Nizâmülmülk'ün anlatımına göre Melikşah, 1088 yılında -Karahanlı Devletindeki dâhili olaylar dolayısıyla- gerçekleştirdiği Türkistan seferinde ziyafet vermeyi ihmal etmiş; bunun üzerine Yağma ve Çiğil boyları, rahatsızlıklarını sertçe dile getirerek isyan etmişlerdi. Nizâmü'l-Mülk, a.g.e., s. 107; Osman Turan, a.g.e., s. 208-210; Erdoğan Merçil, a.g.e., s. 10-11.

76 Nizâmü'l-Mülk, a.g.e., s. 107.

77 Osman Turan, *Türk Cihân Hâkimiyeti Mefkûresi*, s. 179, 186.

78 Osman Turan, a.g.e., s. 177.

79 Osman Turan, a.g.e., s. 61.

Hâkimiyet Sembolü Olarak Melikşah'ın Kılıcı

Ermeni kaynaklarında dikkat çeken noktalardan biri de Melikşah'ın kılıcıdır. Çamiçyan'ın yukarıdaki kaydına göre sultan, bu kılıcın Allah tarafından kendisine, dünyaya hükmetmesi için tevdi edildiğini, başka bir deyişle bu kılıcın dünya hâkimiyetini sembolize ettiğini söylemektedir. Öyle ki kılıç, bir savaş aleti olmanın ötesinde aynı zamanda *hâkimiyet sembolü, doğruluk ve adaletin temsili ve askerî-siyasî gücün göstergesidir*.⁸⁰ Kılıcın hâkimiyet sembolü olarak kullanılması ve hâkimiyetin ilahi menşesine işaret etmesi anlayışının kökeni, İslam öncesi döneme dayanmaktadır. Nitekim Avrupa Hun hükümdarı Uldız, elindeki kılıçla doğmakta olan güneşi göstermiş ve gelen Doğu Roma elçilerini tüm dünyayı fethetmekle tehdit ederek Türklerin cihan hâkimiyeti mefkûresini dile getirmişti.⁸¹ Onun bu siyasetini devam ettiren Attila ise dünya hâkimiyetine giden yolda Doğu ve Batı Roma'yı itaat altına aldıktan sonra sıranın Sâsânîlere geldiğini düşünüyordu. Avrupa'yı titreten bu Türk hakani hakkında bazı efsaneler yayılmış; savaş tanrısı Ares'in kılıcına sahip olduğu için yenilmediği anlayışı yerleşmişti. Batılılarca Tanrı'nın Kırbacı tesmiye edilen Attila da tanrının kendisini tüm dünyanın imparatoru tayin ettiğine, elindeki kılıcın bunun alameti olduğuna ve bu kılıç sayesinde savaşlarda başarılı olduğuna inanıyordu.⁸² Attila'nın, kendisi hakkında yayılan efsanelere inanması bir tarafa, onun zihnindeki hâkimiyetin ilahi menşei önem arz etmektedir. Zira kendilerini günahlarından dolayı cezalandırmak için tanrının Attila'yı gönderdiğine inanan Hıristiyanlar olayı başka bir açıdan değerlendirmekle birlikte hâkimiyetin menşei hususunda Attila ile hemfikirler.⁸³

Aynı anlayışı Melikşah'ın Antakya seferinde de görmekteyiz. Zira yukarıdaki örneğin hemen hemen aynısını ifade eden kayıtlara göre Melikşah da Allah'ın, kendisini dünyaya hükmetmesi için seçtiğini ve hâkimiyetinin sembolü olarak da kendisine elindeki kılıcı verdiğini haykırmişti.⁸⁴ İslam

80 Erkan Göksu, *Türk Kültüründe Silah*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2015, s. 188.

81 Ali Ahmetbeyoğlu, *Avrupa Hunları*, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2013, s. 103; İbrahim Kafesoğlu, a.g.e., s. 73.

82 Ali Ahmetbeyoğlu, a.g.e., s. 117; İbrahim Kafesoğlu, a.g.e., s. 77; Şerif Başstav, *Büyük Hun Kağanı Atilla*, Bilge Kültür Sanat, İstanbul 2015, s. 168; Osman Turan, a.g.e., s. 157, 267; Erkan Göksu, a.g.e., s. 354-355; Tarih yazarı Priskos'a göre Attila kendine güvenen ve büyük işler yapacağına inanan biriydi. Ona bu güveni veren ise İskit krallarının kutsal kabul ettikleri elindeki kılıçtı. Bu kılıç hakkında bkz. Ali Ahmetbeyoğlu, *Grek Seyyahı Priskos (V. Asır)'a Göre Avrupa Hunları*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları, İstanbul 1995, s. 53; Jordanes, *The Gothic History*, (trans. Charles Christopher Mierow), Oxford University Press, New York 1915, s. 102-103.

83 Tanrının Hıristiyanları cezalandırmak amacıyla Türkleri göndermesi anlayışı, Ermeni kaynaklarında Bizans için özelleştirilmiştir. Attila hususunda özeleştirici gibi duran satırlar, aslında Hıristiyanların Türkler karşısındaki aczine bahane bulmaktan ibaretti. Ancak Selçuklular mevzu bahis olunca genel olarak Doğu Hıristiyanlarının Türkleri *kurtarıcı* olarak görmeleri bir gerçeği ifade etmektedir. Uzun süre Bizans'ın siyasî, dinî, iktisadî baskısına maruz kalan özellikle Ermeni ve Süryaniler, râfizî olarak tanımladıkları Rumları cezalandırmak için Allah'ın Türkleri gönderdiğine inanıyorlardı ve Türk hâkimiyetini tercih ediyorlardı. Osman Turan, a.g.e., s. 39, 296.

84 Aynı anlayışa Türkiye Selçuklu Sultanı II. Süleymanşah'ın 1202 yılında çıktığı Gürcistan

Gör

dünyasının dinî liderleri olarak Abbâsî halifeleri de Selçuklu sultanlarına hâkimiyet sembolü olmak üzere iki kılıç kuşandırmış ve unvanlar vermiştir. Örneğin İslam kaynakları, 1057-1058 yılı olaylarını naklederken huzura kabul edilen Tuğrul Bey'e halifenin özel bir kılıç kuşattığını ve ona Doğunun ve Batının (dünyanın) hükümdarı unvanını verdiğini; Arslan Besâsîrî olayını çözüme kavuşturması dolayısıyla da 1060 yılında yine sultana kılıç verdiğini kaydetmektedirler.⁸⁵ Bûndârî, bu konuda halifenin Tuğrul Bey'e biri altın süslemeli, iki kılıç verdiğini ve bunların *iki devletin idaresini* (Doğunun ve Batının Sultanı) ifade ettiğini kaydetmiştir.⁸⁶ Bu gelenek sürdürülerek Sultan Melikşah'a da 1087-1088 yılında halife tarafından hâkimiyet sembolü olmak üzere iki kılıç verilmişti.⁸⁷

Sonuç ve Değerlendirme

Neredeyse tamamı kilise mensubu olan Ermeni yazarlar, dinî-mezhebî-millî hislerin etkisiyle gerek Selçuklular gerekse Bizans hakkında son derece olumsuz bir üsluba sahiptirler. Türklerin Anadolu akınlarına kadar Bizans'ı hedef alan bu üsluba, Çağrı Bey'in Doğu Anadolu keşif seferiyle birlikte Türkler de dâhil edildi. Sultan Melikşah dönemine kadar süregelen menfî tasvirler, Selçuklu sultanlarının icraatıyla doğrudan ilgili olup Tuğrul Bey ve Alp Arslan ile Melikşah anlatımları büyük bir tezat oluşturmaktadır. Ermenilerin Selçuklu sultanlarından gördükleri zarar ya da ihsanlar doğrultusunda şekillenen bu anlatım tarzı ve Melikşah hakkındaki övgü dolu satırlar, onun Ermenilere tanıdığı imtiyazların bir sonucudur.

Ermeni yazarların ifade ettikleri üzere Melikşah, tarihi çok eskiye dayanan ve İslamî öğelerle sentezlenen Türk devlet geleneğinin iyi bir temsilcisidir. İslam kaynaklarının da desteklediği bu realite, Melikşah'ın menfî bir baba figüründen uzaklaşarak adil bir yönetim tarzı benimsediğini değil, aksine selefinden miras aldığı değerleri devam ettirdiğini göstermektedir. Dolayısıyla kötü addedilen selefleri üzerinden Sultan Melikşah'ı değerlendirmek yanıltıcı olacağı için süreçteki şartları göz önünde bulunduran bir bakış açısı tarihsel gerçekliğe ulaşmayı sağlayacaktır.

Ermeni yazarların Melikşah'a dair kayıtları, Türk devlet telakkisini yansıtmaları bakımından özellikle önem arz etmektedir ve cihan hâkimiyeti

seferinde Gürcü kraliçesi Tamara ile mektuplaşmasında da rastlamak mümkündür. Süleymanşah, öncelikle kendisini "sultanların en yükseği" ve "Allah'ın yardımcısı" şeklinde tanıtmıştır. İlerleyen satırlarda ise kraliçeye hitaben özetle, adaleti icra etmeye ve *Allah'ın kendisine verdiği kılıcı* bir daha çekmemeyi ona öğretmeye geldiğini söyleyerek elindeki kılıcın Allah'ın hâkimiyeti kendisine tevdi ettiğinin sembolü olduğunu belirtmişti. *Gürcistan Tarihi*, s. 406; Osman Turan, a.g.e., s. 306-307; Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, Turan Neşriyat, İstanbul 1971, s. 257.

85 Abdurrahman İbnü'l-Cevzî, a.g.e., s. 32, 58; Bûndârî (iht.), *Irak ve Horasan Selçukluları Tarihi*, (çev. Kıvameddin Burslan), TTK, Ankara 1999, s. 16. Sibt İbnü'l-Cevzî, a.g.e., s. 43.

86 Bûndârî, a.g.e., s. 11-12; krş. İbnü'l-Esîr, a.g.e., c. IX, s. 490.

87 Abdurrahman İbnü'l-Cevzî, a.g.e., s. 143; Sibt İbnü'l-Cevzî, a.g.e., s. 278; Halifenin Selçuklu sultanlarına kılıç kuşandırması konusunda ayrıca bkz. Erdoğan Merçil, a.g.e., s. 236; Erkan Göksu, a.g.e., s. 356; İbrahim Kafesoğlu, *Sultan Melikşah*, s. 113.

görsel

Akademik
Bakış
289

Cilt 17
Sayı 33
Kış 2023

ülküsü, baba-devlet anlayışı ve hâkimiyetin temsil biçimleri bu cümleden-
dir. Melikşah'ın Türk devlet geleneği çerçevesinde yüklendiği sorumlulukları
hakkıyla yerine getirdiği, ihsanları ve temin ettiği huzurlu ortamla tebaası-
nın itaatini sağladığı ve nihayetinde hak ettiği takdiri kazandığı, onun Erme-
ni tarih yazımında *baba* sıfatıyla anılmasından anlaşılmaktadır. Bu bakı-
ndan Ermeni yazarlar tarafından *Cihan Fatihi* olarak tesmiye edilen Sultan
Melikşah, Türk cihan hâkimiyeti mefkûresinin sadece dünyayı fethetmekle
alakalı olmadığını ve fethin en önemli veçhesinin dünyayı imar etmek oldu-
ğunu göstermiştir.

Huzur ve asayiş temin eden baba figürünün oluşmasında, gayrimüs-
limler de dâhil olmak üzere tüm tebaayı kapsayan *devlet kapısının herkese
açık olması* ilkesi kilit bir rol oynamaktadır. Nitekim ruhanîlerden oluşan
Ermeni heyetinin, Philaretos'un veya Gürcü kralının taleplerini iletmek üze-
re sultanın huzuruna çıktıkları ve tamamının talepleri karşılanmış bir şekil-
de mutlu ayrıldıkları görülmektedir. Türklerin kültür kaynaklarının başında
gelen Kutadgu Bilig'deki hükümdar tipini anımsatan bu örnek, hem tebaası-
nın huzurdan mutlulukla ayrıldığı adil bir yönetimi hem de Melikşah'ın Türk
devlet geleneğindeki hükümdar tipini karşıladığını göstermektedir.

Kaynaklar

Kaynak Eserler

Abû'l-Farac, Gregory (Bar Hebraeus), *Abû'l-Farac Tarihi*, Cilt: I, (çev. Ömer Rıza Doğrul), TTK, Ankara 1999.

Azîmî, *Azîmî Tarihi, Selçuklularla İlgili Bölümler (H. 430-538= 1038/39-1143/44)*, (Metin, Çe-
viri, Notlar ve Açıklamalar: Ali Sevim), TTK, Ankara 2006.

Bundârî (iht.), *Irak ve Horasan Selçukluları Tarihi*, (çev. Kıvameddin Burslan), TTK, Ankara 1999.

Father Michael Chamich, *History of Armenia*, vol: II, (trans: Johannes Avdall), Bishop's Col-
lege Press 1827.

Gürcistan Tarihi (Eski Çağlardan 1212 Yılına Kadar), (Gürcüceden çev. Marie Felicite Brosset,
çev. Hrant D. Andreasyan, Notlar ve Yayına Hazırlayan: Erdoğan Merçil), TTK, Ankara 2003.

Het'um the Historian's History of the Tartars, (trans: Robert Bedrosian), New Jersey 2004.
(<https://ia600201.us.archive.org/18/items/HetumTheHistoriansFlowerOfHistoriesOfTheEast/Hetum.pdf> Erişim Tarihi: 03.01.2022)

Ioannes Zonaras, *Tarihlerin Özeti*, (çev. Bilge Umar), Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul 2008.

İbnü'l-Adîm, *Buğyetü't-Taleb fî Tarihi Haleb (Seçmeler)*, (Çeviri, Notlar ve Açıklamalar: Ali Sevim), TTK, Ankara 1989.

İbnü'l-Adîm, *Zübdetü'l-Haleb min Târîhi Haleb'de Selçuklular (H. 447-521=1055-1127)*, (Seç-
me, Tercüme ve Değerlendirme: Ali Sevim), TTK, Ankara 2014.

İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam fî Târîhi'l-Ümem'de Selçuklular (H. 430-485 = 1038-1092)*, (Seçme,
Tercüme ve Notlar: Ali Sevim), TTK, Ankara 2014.

İbnü'l-Esîr, *İslam Tarihi*, Cilt: IX-X, (çev. Abdülkerim Özeydın), Bahar Yayınları, İstanbul 1987.
Jordanes, *The Gothic History*, (trans. Charles Christopher Mierow), Oxford University Press,

görsel

Akademik
Bakış

290

Cilt 17
Sayı 33
Kış 2023

New York 1915.

Juansher's Concise History of the Georgians, (trans: Robert Bedrosian), New York 1991.

Kirakos Gandzakets'i's History of the Armenians, (trans: Robert Bedrosian), New York 1986.

Mikhael Attaleiates, *Tarih*, (çev. Bilge Umar), Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul 2008.

Müverrih Vardan, "Türk Fütuhât Tarihi (889-1269)", (çev. Hrant D. Andreasyan), *Tarih Semineri Dergisi*, Sayı: 1-2, İstanbul 1937, s. 154-258.

Nizâmü'l-Mülk, *Siyâset-nâme*, (haz. Mehmet Altay Köymen), TTK, Ankara 2016.

el-Ömerî, *Türkler Hakkında Gördüklerim ve Duyduklarım-Mesâlikü'l-Ebsâr*, (çeviri ve notlar: D. Ahsen Batur), Selenge Yayınları, İstanbul 2014.

er-Râvendî, *Râhat-üs-Sudûr ve Âyet-üs-Sürûr*, Cilt: I, (çev. Ahmed Ateş), TTK, Ankara 1999.

Sevim, Ali (çev.), "İbnü'l-Kalânisi'nin Zeylî Tarih-i Dımaşk Adlı Eserinde Selçuklularla İlgili Bilgiler I. (H. 436-500=1044/45-1106/07)", *Belgeler*, Cilt: XXIX, Sayı: 33, TTK, Ankara 2008, s. 1-42.

Sibt İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-Zamân fi Târîhi'l-Âyân'da Selçuklular*, (Seçme, Tercüme ve Değerlendirme: Ali Sevim), TTK, Ankara 2011.

Smbat Sparapet's Chronicle, (trans: Robert Bedrosian), Long Branch, New Jersey 2005.

Step'annos Orbelean's History of the State of Sisakan, (trans. Robert Bedrosian), New Jersey 2012-2015.

Süryanî Mihail, *Süryanî Patrik Mihail'in Vakayinamesi (1042-1195)*, (çev. Hrant D. Andreasyan), TTK'da Yayınlanmamış Nüsha 1944.

The Chronicle of Theophanes Confessor: Byzantine and Near Eastern History, AD 284-813, (trans: Cyril Mango and Roger Scott), Oxford University Press, New York 1997.

Urfalı Mateos, *Urfalı Mateos Vakayinamesi (952-1136) ve Papaz Grigor'un Zeyli (1136-1162)*, (çev. Hrant D. Andreasyan), TTK, Ankara 2000.

Vahram's Chronicle of the Armenian Kingdom in Cilicia during the Time of the Crusades, (trans: Charles Fried. Neumann), London 1831.

Vardan Arewelts'i's Compilation of History, (trans: Robert Bedrosian), New Jersey 2007, ([http://www.documentacatholicaomnia.eu/03d/1200-1300._Vardan_Arewelts'i._Compilation_Of_History_\[The_Armenia_History\]_.EN.pdf](http://www.documentacatholicaomnia.eu/03d/1200-1300._Vardan_Arewelts'i._Compilation_Of_History_[The_Armenia_History]_.EN.pdf) Erişim Tarihi: 03.01.2022)

Araştırmalar

AĞIRNASLI, Nilay, "Suriye Selçuklu Meliki Tâcü'd-Devle Tutuş'un Faaliyetlerinin Bölgede Yaşanan Siyasi ve Askeri Gelişmeler Üzerine Etkisi", *Cappadocia Journal of History and Social Sciences*, Sayı: 15, 2020, s. 246-267.

AHMETBEYOĞLU, Ali, *Avrupa Hunları*, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2013.

AHMETBEYOĞLU, Ali, *Grek Seyyahı Priskos (V. Asır)'a Göre Avrupa Hunları*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları, İstanbul 1995.

BAŞTAV, Şerif, *Büyük Hun Kağanı Atilla*, Bilge Kültür Sanat, İstanbul 2015.

BEZER, Gülay Ögün, "Bizans İmparatorluğunun Doğu Siyaseti ve Türk Fethinin Etkilerine Dair Bir Değerlendirme", *Prof. Dr. Abdülkerim Özyayın'a Armağan*, (ed. Ebru Altan, Muharrem Kesik, Murat Öztürk), Bilge Kültür Sanat, İstanbul 2020, s. 173-184.

BEZER, Gülay Ögün, "Müslim b. Kureys", *TDV İslam Ansiklopedisi*, Cilt: 32, İstanbul 2006, s. 94-96.

ÇETİN, Altan, "Memlük Sultanlarının İn'am ve İhsânlarına Dair", *EKEV Akademi Dergisi*, Sayı: 26, 2006, s. 101-114.

ÇOĞ, Mehmet, "Ortaçağ Ermeni Literatüründe Hz. Muhammed Algısı", *Tarih Okulu Dergisi (TOD)*, Sayı: 26, Haziran 2016, s. 1-14.

DURDU, Arslan, "Sultan Melikşah'ın Fetih Siyaseti ve Türk Cihan Hâkimiyeti Telakkisi", Süleyman Demirel Ü. SBE., Isparta 2016 (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi).

görsel

Akademik
Bakış

291

Cilt 17
Sayı 33
Kış 2023

- DURDU, Arslan, "Sultan Melikşah'ın Cihan Hâkimiyeti Telâkkisi Doğrultusunda Ermenilere Karşı Tutumu", *OAD*, Cilt: 6, Sayı: 1, 2023, s. 27-40.
- ERGİN, Muharrem, *Orhun Abideleri*, Boğaziçi Yayınları, İstanbul 1986.
- ERSAN, Mehmet, "Ortaçağ Ermeni Kaynaklarına Göre Selçuklu Sultanları", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, Cilt: 25, Sayı: 1, 2010, s. 147-154.
- ERSAN, Mehmet, *Selçuklular Zamanında Anadolu'da Ermeniler*, TTK, Ankara 2007.
- GÖKMEN, Gökhan, "Emîr Mu'izzî Dîvânı'nda Sultan Melikşâh, Nizâmülmülk, Fahrülmülk, Terken Hâtun ve Mucîrüddevle İçin Yazılan Mersiyeler", *Çanakkale Araştırmaları Türk Yılığ*, Sayı: 26, 2019, s. 131-148.
- GÖKSU, Erkan, *Türk Kültüründe Silah*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2015.
- GÜNLER, Mevlüt, "Müslim b. Kureyş Dönemi Selçuklu-Ukaylı İlişkileri", *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı: 44, 2020, s. 237-251.
- İPEK, Ali, "Sultan Alp Arslan'ın Ani Ermenilerine Karşı Tutumu", *Tarihte Ermeniler ve Türkler*, Cilt: II, TTK, Ankara, 2014, s. 137-145.
- KAFESOĞLU, İbrahim, *Sultan Melikşah Devrinde Büyük Selçuklu Devleti*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2014.
- KAFESOĞLU, İbrahim, *Türk Milli Kültürü*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2015.
- KAZHDAN, Alexander, "Katholikos", *The Oxford Dictionary of Byzantium*, vol: II, Oxford University Press, New York 1991, pp. 1116.
- KESİK, Muharrem, "Sultan Alp Arslan Nasıl Öldürüldü?", *USAD*, Sayı: 5, 2016, s. 95-115.
- KOCA, Salim, "Oğuz Kağan Destanının Türk Kültür Tarihi Bakımından Değeri", *Selçuklu Devri Türk Tarihinin Temel Meseleleri*, Berikan Yayınevi, Ankara 2011, s. 509-559.
- KOCA, Salim, "Selçuklular Döneminde Türk-Ermeni İlişkileri", *Selçuklu Devri Türk Tarihinin Temel Meseleleri*, Berikan Yayınevi, Ankara 2011, s. 479-507.
- KOCA, Salim, "Toy", *TDV İslam Ansiklopedisi*, Cilt: 41, İstanbul 2012, s. 270-272.
- KOCA, Salim, *Türk Kültürünün Temelleri*, Berikan Yayınevi, Ankara 2019, s. 92-93.
- MERÇİL, Erdoğan, "Selçukluların Anadolu'ya Gelişlerinden Haçlı Seferlerinin Başlangıcına Kadar Urfa'nın Durumu", *Bellekten*, Cilt: 52, Sayı: 203, TTK, Ankara 1988, s. 461-474.
- MERÇİL, Erdoğan, *Selçuklular'da Hâkimiyet Alametleri*, TTK, Ankara 2007.
- OCAK, Ahmet, *Selçukluların Dini Siyaseti (1040-1092)*, Tarih ve Tabiat Vakfı Yayınları, İstanbul 2002.
- ÖZAYDIN, Abdülkerim, *Sultan Muhammed Tapar Devri Selçuklu Tarihi (498-511/1105-1118)*, TTK, Ankara 1990.
- ÖZER, Serkan, "Artze (Karz) Savaşı ve Ermeni-Bizans İmparatorluğu İlişkileri", *Osmanlı Hâkimiyetinin 500. ve Kurtuluşun 100. Yılında Uluslararası Erzurum Sempozyumu*, Erzurum 2018, s. 956-974.
- SEVİM, Ali - Erdoğan Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi Siyaset, Teşkilat ve Kültür*, TTK, Ankara 2014.
- SEVİM, Ali, *Genel Çizgileriyle Selçuklu-Ermeni İlişkileri*, TTK, Ankara 1983.
- TANERİ, Aydın, *Türk Devlet Geleneği Dün-Bugün*, MEB, İstanbul 1993.
- TAŞPINAR, İsmail, "Doğu'nun Son Kilise Babası Yuhanna ed-Dımaşkî (649-749) ve İslâm", *M. Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt: 2, Sayı: 21, 2001, s. 23-54.
- TELLİOĞLU, İbrahim, *Orta Çağ'da Türkler Ermeniler Gürcüler*, Bilge Kültür Sanat, İstanbul 2019.
- TURAN, Osman, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslam Medeniyeti*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2005.
- TURAN, Osman, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, Turan Neşriyat, İstanbul 1971.

görsel

TURAN, Osman, *Türk Cihân Hâkimiyeti Mefkûresi Tarihi*, Cilt: I, Nakışlar Yayınevi, İstanbul 1979.

TÜRKMEN, İlhan, “Türk Yönetimine Geçirildiğinde Ermenilerin Siyasi Durumu (1071-1243)”, Gaziosmanpaşa Ü. SBE., Tokat 2010, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi).

Extended Abstract

The activities and struggles of the Seljuks in Anatolia until the period of Sultan Melikşah caused a negative image in Armenian historiography. In the formation of this image, the conflicts and how the Armenians' imagination the Turks were influential. In other words, the pessimistic mood of the Turks that they would drive the Armenians from their place or deny their right to life also affected Armenian writings. Therefore, it has been overlooked that the Turkish conquests were a means of relief for the Armenians compared to the previous periods of domination. For example, the conquest of Ani and the Turkish administration created in this place clearly show this. Despite this, Armenian writers were not mercifully about the general activities of the Turks and Seljuk sultans before the Melikşah. Because the Turks performed a fairer administration in the Anatolian lands compared to the Sassanid and Byzantine periods. As Armenian historians have stated, this fair and peaceful administration coincides with the period of Sultan Melikşah, which expresses the developed period of the Seljuk State in all aspects. This situation provides the sultan to take place in Armenian historiography with the image of an ideal statesman, a benevolent father, and a merciful protector. At the forefront of the issues highlighted by Armenian writers, the sultan approached all of his subjects with the compassion of a father. The historical basis of this father figure is based on the pre-Islamic understanding of the state and sovereignty of the Turks. This gives the Turkish khan or sultan the responsibility of providing the most basic human needs such as protecting, feeding, and dressing his subjects as a father. Hence, in the records of Armenian writers, Melikşah appears as a strict follower of the Turkish state tradition. Likewise, the emphasis of the sword as a symbol of dominance in the understanding that accepts dominance as a divine origin is one of the interesting points in the records of the authors. Moreover, the sword motif that Melikşah used as a symbol of dominance was inherited from the pre-Islamic period; the Abbasid caliphs, who were the leaders of the Islamic world, gave a sword to Seljuk sultans as the symbol of dominance, so it gained deeper meaning. Finally, it should be noted that Armenian writers, while praising Sultan Melikşah for the privileges they obtained in the religious and economically, compare him with Alp Arslan. This point of view leads to a highly undesirable result. Because the conditions in the periods of the aforementioned sultans are not the same, and there are differences in terms of the state structure. Moreover, the authors who continue the negative Alp Arslan narratives that emerged due to the rapid conquest movements do not want to see the order that Alparslan brought to the Armenian lands before Melikşah. This results in Melikşah being praised and Alp Arslan being criticized with heavy accusations. However, it should not be forgotten that Muslim Turkish rulers were brought up in the same state education and tradition, and they tried to bring order to the world within the framework of the conquest policy they internalized.

görsel

Akademik
Bakış
293
Cilt 17
Sayı 33
Kış 2023